

ROZDÍL II.
NÁRODNÍ HOSPODÁŘSTVÍ.

§. 6. *Národní hospodářství neboli politická ekonomie.*

Pospolitá povaha člověka, kterouž Aristoteles nej-
trefněji označil, řka: *φανερόν, ὅτι φύσει ἡ πόλις ἐστὶ
καὶ ὅτι φύσει ἀνθρώπου πολιτικὸν ζῶον**) vedla k utkáni
těsné trvalé spjitosti mezi lidmi, k ustavení pevných
skupin, které ve mnohém ohledu tvoří uzavřený
celek naprotiv ostatním. Z pospolitosti, ze souvislého
spolubytí lidského pochází všecka vzdělanost lidská,
všecek vývoj a rozkvět vyšších duchovných mo-
hutností člověka. Hospodaření čítati dlužno k nej-
přednějším příčinám takovéhoho spolčení, jakož zase
trvání a utužování pospolitých svazků převýznamně
účinkuje na hospodářskou činnost jednotlivcův. Zá-
kladní a nejužší skupinou pospolitou jest rodina,
kteráž objevuje se na samém počátku civilisace lidské.
»V dětském věku společnosti lidské jsou náklonnosti
rodinné bez odporu mnohém méně výraznými a ná-
klonnosti společenské zůstávají obmezenými na pra-

*) Zřejmo, že obec od přírody jest, a že člověk od přírody jest tvorem po-
spolitým; Aristoteles, politika, kn. I. kap. 2.

nepatrný zlomek člověčenstva, mimo který vše jest cizincem ba přímo nepřitelem^{*)}. K těmto prvním zlomkům člověčenstva náleží zajisté rodina, která jest a zůstává základní skupinou společenskou, ze které v povolném vývoji dějinném vznikaly a slučovaly se jako skládáním staviva veškeré širší a nejširší skupiny plemenné a politické. Jest na historii a sociologii, aby objevily a vyložily vývoj pospolitosti a vzdělanosti lidské a pravidla, kterými spravuje se; nám tuto jde o účinky, které má pospolitost vzniklá a trvající v nynějších formách svých na hospodářství lidské, nám jde o hospodářskou formu a výraz pospolitosti té.

Juž existence rodinné pospolitosti provázena jest význačnými skutečnostmi hospodářskými, nechat je pokládati sluší za výsledky neb ať náleží ku příčinám pospolitosti té. Již v rodině přirozená rozdílnost schopností a sil vede k tomu, že členové mezi sebe rozdělují práce hospodářské; patrný prospěch z dělby práce plynoucí zjedná jí průchodu i za meze rodiny a druhdy snad moc a příkaz násilných uchvalitelův aneb uznaných pánův spíše průchodu zjednal dalšímu postupu a trvání dělby práce a tudíž pospolitosti hospodářské, než poznání hospodářských výhod jejich se strany veškerých účastníkův. Tak postupem času hospodáři především vzdají se některých prací

^{*)} Dans notre enfance sociale, les affections domestiques sont, sans aucun doute, beaucoup moins prononcées et les affections sociales demeurent circonscrites à une imperceptible fraction de l'humanité hors de laquelle tout devient étranger et même ennemi.

různorodých, hlavního zaměstnání jejich vzdálenějších a těch chopí se jiní, kteří pro všechny ostatní je obstarávajíce dovedou výhradně jimi zaměstnávati se a živiti. Způsobem tím zajisté od orby resp. rolníkův odloučil se průmysl a průmyslníci, a uvnitř těch dvou tříd postupovala dělba práce dál a dále; rolníci, ale ještě více průmyslníci rozstupují se jako specialisté. Nezbytným korrelatem a doplňkem dělby práce jest směna statků dílně vyrobených; ona jest výsledkem i základem dělby práce a pospolitosti hospodářské. Časem osobní styky dílných vyrabitelů druhá s druhem stávají se obtížnými a snad až nehospodářsky nákladnými a tu prostředkování směn odloučí se jako zvláštní živnost: tržba, od orby a průmyslu; zavedení měr i vah, zřizování drah i prostředků dopravních všeho druhu jest výsledkem důležitosti a hojnosti směn. Další zřízení pospolitě: peníze, překonává velikou obtíž, kterou působí směňování statkův za statky in natura a srovnávání hodnot jejich. Tak stupeň postupni oživuje a rozepíná se hospodářský styk neboli obchod mezi lidmi, dělba práce a změny extensivně a intensivně šíří se a pospolitost hospodářská den ke dni utvrzuje se a stoupá.

V právě podaném zběžném nástinu o vzniku a vývoji hospodářské pospolitosti nedotknuto důležité, nezbytné podmínky její: právního upravení vnějších poměrů životních, které děje se skrze stát, jenž jest představitelem právní pospolitosti lidské. Čím více na zad hledíme u vývoji dějinném, tím více hospo-

dářská pospolitost mezi lidmi jeví se obmezenou na právní pospolitost jejich, na území a svazek státní, tím více každý, kdož jest mimo politickou skupinu, mimo národ, pokládán za nepřítele, za vyloučena z veškerého obcování. Jest třeba vyložiti význam slova národ; slova toho užívá se ve smyslu dvojím: plemenném a politickém. Společný, více nebo méně blízký původ, společná sídla, společný jazyk, víra i mrav, snad i společné příběhy a podání dějinné jsou pojidly, která slučují rodiny v celek zvaný národ v plemenném (ethnografickém) smyslu (národ český, německý, francouzský). Ještě těsnější jest spojitost ta, když okolo příslušníků takového národa ovinut jest jednotný svazek státní (svazek politický), když členové národa činí jedinou velikou obec, o jednotném panovníku nebo náčelnictvu a vládě, jednotném upravení vnějších podmínek života a pokojného spolubytí, jednotném zákonodárství. Takto sloučenou samostatnou jednotu obyvatelův určitého území nazýváme státem. Avšak svazek státní slučuje i různé národy a zlomky různých národův v jednotný celek a národem v politickém slova smyslu zoveme vřbec celek jednotlivců státním svazkem sloučených (národ rakouský, švýcarský, belgický). Ve významu tomto budeme slova národ napořád užívati.

Ukojení potřeby právního řádu, kteréž jest fundamentální podmínkou rozvoje hospodářství a hospodářské pospolitosti, děje se skrze stát; proto politická pospolitost tak těsně spojena jest s hospodář-

skou pospolitostí, proto pojmové národ a hospodářství jsou v tak blízké souvislosti. Jestliže nyní doplníme shora položený nástin dokládajíc, že vývoj v něm načrtnutý možným učiněn a snad dále podporován jest pospolitostí politickou mezi hospodáři, která činí ze souhrnu jejich národ, a jestliže pohlédneme na politicko-ekonomické poměry, jak nám po vývoji takovém před oči vstupují, objeví se nám jednotliví hospodáři neboli porůzná hospodářství nikoliv jako nesouvislé atomy, nýbrž spíše jako částice velikého celku, s ním souvislé, do něho pevně zařazené, s ním v poměru vzájemného na sebe účinkování jsoucí. A takovýto celek dělbou práce i směnami souvisících a státním svazkem spojených pojedinych hospodářství nazýváme národním hospodářstvím neboli politickou ekonomikou. Mluví-li se tedy o národním hospodářství, nemyslí se na pojediná hospodářství o sobě a na nejrozmanitější technicko-ekonomické vedení jejich, ani na pojediné samostatné hospodářství, které snad vedl by národ jako mravní neboli právní osoba: nýbrž myslíme na celek, který představují hospodáři určitého národa v pospolitosti své, na skladbu tohoto celku a na úlohu a postavení, jehož pojediny hospodář v něm účasten jest; myslíme na ony tisícové souvislosti druhů s druhem a na zřízení hospodářská, která z pospolitosti té vznikla, která ji charakterisují a nadále udržují (dělba práce, směna, oběh statků, sloučení jedněch s druhými k výrobě, rozdělení výtěžku, peníze, úvěr, konjunktura, doprava atd.)

Hledíme-li k širokému a zvláštnímu významu slova národní hospodářství neboli politická ekonomie, který právě vyložen byl, seznáme, že logickou protivou národního hospodářství jest hospodářství pojediné, které má jednotný subjekt a jednotné vedení. Hospodářství pojediná liší se na hospodářství veřejná, jejichž podmětem jest stát aneb jiná obec; — pojediné hospodářství státní má obzvláště důležité postavení v souhrnu národohospodářském; — pak na hospodářství soukromá a mezi těmi opět lišíme hospodářství osobitá, jejichž samostatným subjektem jest jednotlivá fysická osoba (otec rodiny) a hospodářství společná, jejichž podmětem jest soukromé nějaké společení osob (spolky, společenstva, společnosti a j.).

Věda, kteréž úkolem jest poznání a soustavný výklad národního hospodářství, jest věda národohospodářská; ona jest částí sociologie, věd společenských, které zabývají se studiem a vysvětlením vzniku, vývoje a nynějšího stavu společnosti a civilizace lidské. Jest patrné, že věda národohospodářská jest především vědou zkusnou, na přezvědu spočívající, jako jsou přírodní vědy, dějepis a j. Prvním úkolem jejím jest, poznati dané poměry, sebrati a seřaditi material skládající se z poznanych skutečností a materialem tím vedle pravidel logiky nakládati, obecné pojmy stanoviti, úsudky a závěrky tvořiti a po případě poznané stálé příčinné souvislosti některých zjevů současných nebo posloupných vytknouti jako pravidla nebo zvučněji řečeno »zákony«. Že ku poznání a dobrému pojetí nynějšího stavu, nebo

dokonce k úmyslnému upravení národního hospodářství potřebí jest znalosti minulého stavu národního hospodářství a posloupného vývoje jeho, jasno každému, kdo přesvědčen jest o příčinně souvislém povlném vývoji všeho života člověčenstva a o nepřetržitém vlivu jedné generace lidské na druhou. Proto badání národohospodářské tříští se na tolikrá podrobná pojednání o minulých a přítomných poměrech a otázkách. Pomocnými vědami jsou vědě národohospodářské statistika, dějepis, jmenovitě kulturný, právní věda, filosofie na základech pozitivních — a pak nauky technické, ovšem jenom potud, pokud technika a proměny její platně účinkují na pospolitě svazky a skladbu národohospodářskou; podrobný výklad rozmanitých činností technických náleží na odbornou technologii.

Věda národohospodářská hledí především k národním hospodářstvím ve státech moderní evropské kultury (státové evropští a američtí), která v podstatných kusech sobě rovna a podobna jsou. Mezi těmito vyvinuly se a bez ustání vyvíjejí se styky a souvislosti podobné těm, kteréž existují mezi hospodářstvími jednoho státu, jenže ovšem méně těsné a méně hojné; postupující rovnost právního řádu a mravu, sblížení skrze množící se komunikační a dopravní prostředky a j. nadržují tomuto vývoji mezinárodní dělba práce a směna). Mluví se pak o hospodářství světovém, jehož typem ovšem jest hospodářství národní.

Následující pojednání obmezují se na výklad ny-

nějšího stavu národního hospodářství, historického vývoje jenom pro vysvětlení tytýž dotýkající; z nich tolikéž vyloučeno jest a po samém pojmu vyloučeno býti musí hospodářství státu a obcí jiného druhu, kterým, na kolik jde o nabytí prostředkův hospodářských, zanáší se věda finanční, na kolik jde o stanovení a provedení výdajův státních, věda správní.

§. 7. *Skutečnosti, kterými spravuje se národní hospodářství.*

Z pojmu právě výloženého plyne a ovšem i do-
tvrzeno jest zkušeností, že podstata i tvářnost ná-
rodního hospodářství spravuje se hlavně těmito sku-
tečnostmi:

1. povahou vnější přírody, jakožto sídla a před-
mětu hospodářské činnosti;
2. vlastnostmi a přirozeným roztríděním oby-
vatelstva jakožto podmětu hospodaření;
3. lidnatostí;
4. platným mravem a právem a
5. způsobem techniky.

Jest úkolem naším, abychom v následujících člán-
cích všeobecným výkladem jakož i příklady objasnili
a naznačili, kterak tyto právě uvedené skutečnosti
určovatí a rozlišovatí dovedou národní hospodářství
samy vzájemně na se působíce, a místo k místu
jakož i dobu k době se různíce.

§. 8. *Vnější příroda.*

Geologická povaha půdy, vnější útvar povrchu zemského a konečně vzdálenost povrchu zemského od rovníku a od hladiny mořské (klíma), jsou rozhodnými pro květenu, zvířenu i nerostenstvo, a tím pro veškeren obor předmětů technicko-hospodářné činnosti lidské. Jiná bude hospodářská činnost jednotlivců a národohospodářské souvislosti jejich tam, kde příroda dary své takofka bez přičinění člověka podává a kde kromě toho potřeby umenšují se pro samé podnebí (menší potřeba potravin, zbytečnost paliva a j.) a tam kde příroda nutí, namáhavě přičinovati se, využití každého příhodného okamžiku, kde střídání zimy a tepla zvyšuje potřeby (pevná teplá obydlí, topivo, zimní oděv a letní, větší potřeba potravy). V onom případě příroda sama usnadňuje vzrůstání obyvatelstva a těsnější národohospodářské spojení jeho (veliká lidnatost úrodné Sicílie za starověku; množství měst v Itálii), kdežto v tomto případě třeba jest velikého již ovládní přírody (vnější kultury, pokročilé techniky), aby k tomu došlo. Proto vyšší vzdělanost původ svůj měla v zemích teplejšího pásma a putovala pozvolna k severu. (Srv. o tom Cunningham, *Conditions of social well-being*; London 1878).

Geologická povaha půdy určuje především květenu kraje. Jak různí se tvárnost národního hospodářství v zemích, ve kterých převládá výroba stébelin od zemí, kde v popředí jest chov dobytka, nebo výroba

kávy, nebo bavlny, nebo vína! Výrobou ovsa užíví se sotva polovice těch lidí, kteří užíví se žitem; pšenice opět značně nad žito vyniká a jí zase daleko předčí rýže a kukuřice. (Rozdílná lidnatost a rozdílné osídlení.) Pšenice těží se v severnějších obcích soustátí severoamerického 4- až 5-násobná míra výsevu, ve Francii 5—6, v Chili 12, v sev. Mejiku 17, v Peru 18—20, v jižním Mejiku 25—35-násobná míra. Kukuřice na severu střední Evropy vynáší 100-násobný výsev, v horkém pásmu 3—400-násobný. A jak různých způsobů obdělávání půdy, jak různého množství lidí při tom potřebí jest; počet dělníků při výrobě bavlny na příklad jest pateronásobně větší než při výrobě stébelin. Kde doba, ve které vykonávají lze rolnické práce, trvá 4 měsíce, třeba jednou tolik potahův a dělníkův co tam, kde trvá 8 měsíců. Z ozimi jest úroda skoro trojnásobná, srovná-li se s jaří, na kterouž obmezeny jsou krajiny severní.

Dostatek vody jest první podmínkou osídlení; voda jest důležitou drahou dopravní (vývoj zemí na člankovitém břehu mořském: Řecko, vznik měst na větších řekách) a důležitým činitelem orby a průmyslu (rolnicky a průmyslně pokročilý Aegypt na-proti sousední Arabii a Saharě obydlené kočovníky) (mlynářství, soukennictví, koželužství a j. potřebují chemického nebo mechanického přispění vody).

Jakost a kolikost nerostů v zemi se nacházejících jeví veliké účinky na hospodářství. Třeba pohlédnouti toliko na ohromný průmyslný vývoj Veliké

Britanie a uvážíti, že sama vyrábí dvě pětiny všeho uhlí a železa. Vyrobenoť r. 1880. na celém světě železa 17,8 milionů metrických tun, tuna po 1000 kgr.; ve Veliké Britanii 7,4, v Belgii 0,448, v Rakousku jen 0,445; uhlí v témže roku: na celém světě 342,7 mil. tun, ve Veliké Britanii 149,3, v Belgii 16,9, v Rakousku 16,0. — Na jednoho člověka připadá spotřeby: železa ve Veliké Britanii 330 liber, na Rusi necelých 10, v Indii necelá 1 lib.; — uhlí ve Veliké Britanii 3,7 tun, v Rakousku 0,38, na Rusi 0,00.*)

Velice rozdílné vzezření mají hospodářství a národohospodářské souvislosti ve vysokých horách, v pahorkatinách, na planinách a v nížinách. (Alpy srovnány jsou s benátsko-lombardskou nížinou.)

Jednu věc ovšem vytknouti sluší a to zejména naproti těm, kteří by rádi vyvodili veškeru vzdělanost, i duchovnou a mravní z klimatických a geologických poměrů, (jako na příklad H. Th. Buckle, *History of the civilisation in England*, a B. v. Cotta, *Geologie der Gegenwart*), tu totiž, že přirozené poměry vnější jsou nesmírně důležitými pro prvotný vývoj hospodářství a vši ostatní kultury, že důležitými napořád zůstávají a vývoji tomu na konec pevné meze kladou; že však právě jakási skoupost a odpíravost přírody probouzí a tuží síly člověka, že nad sebou panství jeho šíří a upevňuje, jakož toho dokladem jsou národové středních pásem, kteří nyní domohli se nejvyššího stupně vzdělanosti. (Me-

*) Číslo vzata ze spisu F. X. v. Neumann-Spallart, *Uebersichten der Welt-wirtschaft*, 1881.

sopotamie, Řecko ve starém věku a za našich dob; podobně jižná a střední Itálie a Sicílie; bohaté kraje tropické a chatrná kultura jejich; naproti tomu Nizozemí).

§. 9. *Přirozené vlastnosti lidu.*

Že přirozená povaha lidu na hospodářství má veliký účinek, vysvítá ze samého pojmu hospodářství, který byl vyměřen jako promyšlená činnost člověka za trvalým ukojením potřeb. Podle různého stupně přirozených plemenných vlastností těla i ducha lidu různiti se budou zajisté národní hospodářství.

Již v předešlém paragrafu naznačeno, kterak působiti dovede vnější příroda na všechnu povahu lidskou. Novější vědy přírodní ukazují, že v zápasu za bytí, kterýž lidé proti přírodě i mezi sebou vedou, především ti, kteří jsou poměrně nejsilnějšími a dovedou nejlépe přizpůsobiti se daným poměrům, zachování bývají (přírodní výběr, natural selection) a že převádějí tyto přirozeně lepší a přizpůsobením zdokonalené vlastnosti na potomky svoje.*) Není pochyby, že rozdílné povahy mnohých národův a pak i tříd a jednotlivcův v jednom národě z části vysvě-

*) Kterak právě výsledkem mravní kultury jest zmirňování a zjemňování tohoto zápasu za bytí mezi lidmi, toho nejskvělejším dokladem jest láskyplné šetření chorobných a zmrzačených; ovšem soudí Herbert Spencer: the quality of a society is physically lowered by the artificial preservation of its feeblest members (fysická kvalita společnosti jest snižována umělým zachováváním nejslabších členův.)

tliti lze těmito rozdílnými podmínkami v zápasu za život.

Rostoucí moc člověka nad přírodou emancipuje jednotlivce i národy více a více od přirozené povahy daných sídel a vnější kultura vzdělaného člověčenstva stává se jednotnější a jednodušší; tím stírají se poněkud mnohé zvláštnosti, a různé přirozené (plemenné) typy národní sbližují se; zároveň však stává se zápas lidí mezi sebou, tříd proti třídám touže měrou po celém světě podobným a jednotným; příkladem buď mezinárodní spolek dělníků zvaný vůbec internationalou.

Velice důležitým jest pro národní hospodářství skupenství lidu podle věku v národech samých; pracovní síly nejvíce bude při tom národě, který má největší počet dospělých, věkem nesešlých obyvatelů. Na 1000 obyvatelů připadlo těch, kteří měli let: *)

	0—15	16—50	přes 50
ve Francii (1851)	273	524	203
ve Švédsku (1850)	328	511	161
v Belgii (1846)	323	509	168
v Nizozemí (1849)	333	509	158
v Sasku (1840)	339	505	156
v Prusku (1849)	370	504	126
ve V. Britanii (1851) . . .	354	504	142

Podle sčítání lidu učiněného v říši německé dne

*) Čísla vzata ze spisu: Roscher, Grundlagen der National-Oekonomie.

1. prosince 1871 připadá na každou třídu věkovou následující procento:*)

1—5 let . . .	12,66	procent
6—10 » . . .	11,27	»
11—15 » . . .	10,41	»
16—20 » . . .	9,13	»
21—25 » . . .	8,65	»
26—30 » . . .	7,84	»
31—35 » . . .	7,05	»
36—40 » . . .	6,29	»
41—45 » . . .	5,48	»
46—50 » . . .	5,19	»
51—55 » . . .	4,72	»
56—60 » . . .	3,64	»
61—65 » . . .	3,07	»
66—70 » . . .	2,15	»
71—75 » . . .	1,42	»
přes 75 » . . .	1,03	»

100,00 procent

Připadá tedy na lidi jsoucí u věku svého

pětiletí	percent obyvatelstva		
	v Německu ;	ve Francii ;	v SA. Soustátí
1.	12,66	9,29	»
2.	11,27	9,06	»
3.	10,41	8,71	»
4.	9,13	8,45	»
5.	8,65	8,79	»
úhrnem 1.—5.	52,12	44,30	59

Národové, kteří se množí a vzrůstají, vynikají

*) Čísla vzata ze spisu: G. Mayr, die Gesetzmässigkeit im Gesellschaftsleben.

počtem nedospělců, kdežto národové stabilnější mají poměrně vyšší počet dospělých.

Zdravotní stav lidu (počet nemocných, morbilita) zajisté má pro hospodářství velikého významu, jelikož choroby ochromují nebo ničí sílu pracovní; i z té příčiny věkové prostřední ukazují nejpriznivější výsledky, jakož toho příklad (nikoliv obecně platné pravidlo) podávají následující čísla (z r. 1840):

Dní, po které do roka pro chorobu pracovati nelze, připadá na věk**)

od 15—19 let . . .	7,2
» 20—24 » . . .	10,3
» 25—29 » . . .	9,5
» 30—34 » . . .	7,6
» 35—39 » . . .	7,8
» 40—44 » . . .	8,3
» 45—49 » . . .	11,6
» 50—59 » . . .	14,1

Čím delší jest doba života o plné síle pracovní, tím více těží se z kapitálu, který představuje náklad na odchování a vyučení.

Obdobně nepříznivý účinek jako dočasná choroba má trvalá neduživost a zmrzačenost.

Pokud jde o absolutný přirost obyvatelstva, jest rovno, připadá-li na 1000 obyvatelův do roka 40 narozencův a 30 zemřelých, nebo 30 narozencův a 20 zemřelých, avšak hospodářství — nehledíc ku jiným momentům — případnost tato zajisté daleko více svědčí. Čím větší počet narozencův jest

*) Čísla vzata ze shora uvedeného spisu Roscherova.

odchován, tím menší zlomek veškerého nákladu odchovacého připadá na jednotlivce, tím lacinější — smí-li užití se slova toho — jest člověk a tím více lze naložiti na odchování jednotlivcovo. Různá úmrtnost (mortalita) dítek zobrazena jest v následujících číslech:

ze 100 zemřelých připadá*)

	na třídu věkovou	v Bavořích	v Belgii
	do I. roku . . .	40,29	20,43
od	I.—5. » . . .	9,63	16,61
»	5.—10. » . . .	2,45	4,57
»	10.—15. » . . .	1,04	2,01
»	15.—20. » . . .	1,25	2,37

Jiná rozdílnost mezi lidmi zakládá se na pohlaví a má velikou platnost pro národní hospodářství. Dle statistických pozorování, která ve mnohých zemích činěna jsou, rodí se povždy více chlapců než děvčat; avšak větší úmrtnost i chlapců i zase mužů staršího věku zahazuje ten přebytek mužů do té míry, že v obyvatelstvu nalézá se přebytek žen. Ve státech evropských na 100 novorozených děvčat připadá 106,31 chlapců (na 100 mrtvorozených děvčat 135,32 mrtvorozených chlapců). Ze zemřelých živorozených dítek připadá na 100 děvčat zemřelých

	v r. roce — v z. až 5. roce chlapců zemřelých	
v Anglii (1850—56)	127,38	102,25
ve Francii (1853 a 54)	125,69	104,24
v Prusku (1837—46)	124,45	103,87
ve Švédsku (1851—55)	121,99	109,41
Průměr těch a jiných zemí	124,71	102,91

*) Čísła z uvedeného spisu Mayrova.

Ve 12 státech evropských čítajících obyvatelstva dohromady přes 100 milionů připadá (1850—60) na 10000 mužů*) ve věku

od	0—5	let	9803	žen	téhož	věku
»	5—10	»	9766	»	»	»
»	10—15	»	9705	»	»	»
»	15—20	»	9984	»	»	»
»	20—25	»	10685	»	»	»
»	25—30	»	10423	»	»	»
»	30—40	»	10246	»	»	»
»	40—50	»	10170	»	»	»
»	50—60	»	10680	»	»	»
»	60—70	»	11734	»	»	»
»	70—80	»	11708	»	»	»
»	80—90	»	13446	»	»	»
přes	90	»	15520	»	»	»

Podivuhodná a nevysvětlená jest vyrovnací snaha (kompensační tendence) přírody, která jeví se v tom, že kdykoli násilou zmařeno mnoho mužův, ihned nad obyčejný poměr stoupá počet novorozenců mužského pohlaví. V Rakousku v letech 1864—66 byl přebytek novorozených chlapců $6\frac{0}{100}$; roku 1867, po válce, narodilo se chlapcův o $7\frac{08}{100}$ více než děvčat. Ve Francii za míru bývá řečené percento přebytku $5\frac{38}{100}$; v době válek 1800—1816 dostoupilo výše $6\frac{128}{100}$, $6\frac{75}{100}$, ba i $7\frac{31}{100}$.*)

*) Číslo tato jakož i čísla právě uvedená ze spisu: A. v. Oettingen: Die Moralstatistik in ihrer Bedeutung für eine christliche Socialethik.

§. 10. Lidnatost.

Srovnáme-li absolutný počet obyvatelstva jistého území s výměrou území toho, doděláme se pojmu lidnatosti; jevíť se lidnatost v číselném poměru mezi summou obyvatelstva a výměrou území jeho. Lidnatost státu rakousko-uherského vyplývá tudíž z poměru mezi 37.869.954, ten jest absolutný počet obyvatelstva, a mezi 624.001, ta jest výměra území státního ve čtverečních kilometrech; naznačíme-li poměr ten zlomkem: $\frac{37.869.954}{624.001}$ a provedeme-li dělení, obdržíme číslo 60,8, kteréž označuje počet obyvatelů na 1 čtverečním kilometru. Počet ten nazývá se relativním počtem obyvatelstva a jest výrazem neboli měrou lidnatosti. (Na 1 čtver. kil. jest obyvatelů: v Rakousku 74, v Uhřích 49, v Čechách 107, v Tirolsku 30; v Německu 82, v Sasku 198, ve Francii 69,8, v Itálii 95, ve Veliké Británii 109; v Anglii 150; ve Španělech 33; na Rusi evr. 14.)

Jest na bíledni, že lidnatost na hospodářství národní jako na všechny ostatní poměry lidské má účinek přímo nejrozhodnější. Juž sama fysická zblíženost a stěsnanost lidí za veliké lidnatosti umožňuje a vycucuje styky a souvislosti nejrozmanitější. Jakož způsobila přílišná lidnatost (přelidněnost) již tolikere stěhování národů, tak vedla i ku zdokonalování výroby hospodářské směrem k účinnějšímu (intensivnějšímu) těžení ze přírody (postup soustav orebných, zdokonalení průmyslu, zlacnění výrobků průmyslových,

tržba zámořská); hojnost směn a dělba práce, užívaní peněz, úvěru a j., to vše podmíněno bližším souseděním hospodářů; způsob osídlení (rozptýlené dvorce a malé dědiny — města — veliké metropoly) povaha právního řádu hospodářského (vyvazení pozemků, svoboda živností, svobodné stěhování, vlastnictví k nemovitostem a j.) upravuje se tlakem dočasné lidnatosti. O vzájemných vztazích a přičinné souvislosti mezi lidnatostí a duchovnou i mravní kulturou netřeba obšírně zmiňovati se; stačí ukázati na veliká městská střediska, ve kterých na nejmenší prostore taková síla lidu soustředěna jest a ze kterých povždy vyšly a propracovaly se všeliké pokroky člověčenstva (dělba práce ve velikých městech).

Rozumí se, že pojmy přelidněnosti, přiměřené lidnatosti a nedolidněnosti nejsou pevnými kategoriemi; táž prostora je 1000 lidmi třeba přelidněna, když pole obdělávají se podle soustavy trojpolní, a bylaby nedolidněna při soustavě střídavé nebo zahradní.

Přibývání lidnatosti visí za normálních poměrů na tom, že počet narozenců převyšuje počet zemřelých; účinky stěhování (vystěhování a přistěhování) ve státech evropských obracejí se v nepatrnost při rovnáme-li čísla jeho k číslům přirozené měny obyvatelstva; v samém soustátí severoamerickém nepůsobil nával přistěhovalců až po rok 1880 žádného roku přírostu, jenž přesahoval by 1% obyvatelstva.

Měnu neboli pohyb obyvatelstva ve státech evropských zobrazují tato čísla : *)

v	v době od r.	narozenců per mille	zemřelých per mille	roční přírost per mille	léta, ve kterých by za tétož postu- pu se zdvoj- násobilo :
Norsku . . .	1851-60	34,7	18,9	15,8	44,0
Sasku . . .	1859-61	42,1	29,0	13,1	53,0
Anglii **) . .	1851-60	32,4	23,3	10,1	69,7
Prusku . . .	1851-60	39,1	29,0	10,1	69,7
Virtemberku .	1868-74	42,6	33,3	9,3	75,0
Nizozemí . .	1850-59	34,3	25,9	8,4	82,8
Belgii . . .	1851-60	31,6	23,7	7,9	88,0
Bavořích . .	1860-68	37,3	30,4	6,9	100,0
Francii . . .	1851-60	26,2	23,9	2,3	302,0

Druhá a třetí čtvrt' našeho věku (50 let) dařila Evropu vývojem hospodářských a společenských poměrů nad jiné příznivým; obyvatelstvo vzrostlo v kulatých číslech z 200 na 300 mil. a to znamená 0,8 percent neboli 8,0 per mille ročního přírostu. Kdyby Německo zachovalo přírost 1,0‰ neboli 10,0‰, který podle tabelky má Prusko a Anglie, stouplo by do roku 2000. obyvatelstvo jeho na 160 milionův, a kdyby mělo trvalého přírostu toliko 1/3‰ (něco více než Francie) bylo by za 1000 let obyvatelstva 1200 mil.

*) Vzata ze spisu Rümelin, Reden und Aufsätze.

**) Tu nepočítáni mrtvorozenci.

Jest otázka, kdy a do jaké míry může počet narozenců převyšovati počet zemřelých, to jest na čem visí na konec přibývání lidnatosti? Odpověď zní prostě: na obživě, které dobytí lze; obživou rozumí se tu netoliko potrava, nýbrž vše, čeho potřebí k zachování života neb určitého způsobu žití. Summa obživy jest dělencem, díl (porce), kteréhož jednotlivci jest třeba, jest dělitelem a jako quotient objeví se maximalný počet, jehož obyvatelstvo dostoupiti může. I obyvatelstva i lidnatosti zajisté přibývati může a přibývá; člověk, ponoukán jsa pudem pohlavním a láskou k dětem, má přirozenou náchylnost (tendenci), rozmnožovati pokolení svoje.

Není pochyby, že lidnatost beze všech strastí lidu vzrůstati může, pokud tempo, ve kterém obyvatelstva přibývá, jest volnějším aneb alespoň ne rychlejším než tempo, ve kterém rozmnožována jest obživa. Ale rovněž tak nepochybně jest, že když byla lidnatost jakéhosi vyššího stupně dosáhla, rozmnožovací tendence obyvatelstva snadno převyšuje rozmnožovací možnost («tendenci») obživy. Mathematiký příklad, kterým anglický kněz R. Malthus (r. 1798 ve spise *An essay on the principle of population*) tuto skutečnost objasnil, není nikterak přesným, protože přes příliš nadsazuje; praviltě Malthus, že obyvatelstvo má povždy tendenci, množiti se v řadě geometrické, to jest od 1 ku 2, od 2 ku 4, od 4 k 8, 16, 32, 64 atd., kdežto obživy nanejvýše přibývati může v řadě arithmetické t. j. od 1 ku 2, od 2 ku 3, 4, 5, 6 atd. Tu pak obyvatelstvo narazí na

pevnou mez: na nedostatek obživy; nedostatečná výživa těla, hlad, bída, choroba a na konec mření a násilná smrt (války) zamezují neúprosně překročení hranice té. »Kdokoli narodí se ve světě již obsazeném, aniž vlastní rodina jej živiti dovede nebo společnost jeho práce potřebuje, nemá nižádného práva, žádati sebe menší části obživy, jsa zbytečným na na tomto světě. Při veliké hostině přírody pro něj prostřeno není; příroda velí mu, aby se opět vzdálil a neotálí provéstí rozkaz svůj« — tak zní pověstná věta v I. vydání Malthusova spisu, kterou v ostatních vydáních vypustil a mírnější formulací nahradil. Alternativa, kterou Malthus vytknul, není nikterak utěšena: buď lidé sřikají se sňatkův a plození (preventivný záraz přelidnění) a pak ovšem nedojde k té exekuci přírodní; za to však dostaví se snadno zne-mravnělost a záhuba rodinného stěští (prostituce, vyhánění plodu, vražda dítek, cizoložství a j.); buď nesřikají se sňatkův a plození a pak nastane lopocení, strašná bída, špatná obživa dítek, choroby, epidemie, hlad a mření (repressivné zárazy přelidnění).

Výklady Malthusovy jsou ve mnohých kusech přespříliš příkré a pessimistické; on reagoval protiv umělému pěstění proletářského rozplozování, které tehdy dalo se v Anglii skrze staré zákony chudjnské (poor-laws) a vůbec proti jednostrannému národohospodářskému přesvědčení minulého věku, které v lidnatosti co možná nejvyšší a stůj co stůj zvyšované spatřovalo pravý základ blahobytu a moci národův a států. Sám A. Comte, jenž mluví o irrationelles

exagérations de Malthus*) praví (1838) »Vzrůst lidnatosti byl právem pokládán povždy za nejméně dvojsmyslný symptom postupného zvelebování poměrův lidských«.**) Opíraje se jednostrannosti jedné, Malthus sám za často blížil se druhé. Přese všechno však základ a trest nauky jeho jsou pravé a nepopíratelné a není ani dost málo vyvrácena výklady a útoky amerického ekonomisty H. Carey-ho (Principles of social science) ani spisem, který vydal v nejnovější době krajan jeho H. George (Progress and poverty, 1879) a v němž jest kapitola mající nadpis: Vyvrácení theorie Malthusovy. Tato theorie dala Darwinovi podnět k theorii o zápasu za bytí a o přírodním výběru, která není než aplikací Malthusovy nauky o lidnatosti na veškeru organickou přírodu.

Čím větší lidnatost již jest, čím houště půda osídlena a okkupována a prameny obživy obsazeny jsou, tím více obtížno jest, založiti rodinu a odchovati větší počet dětí, hledíc zejména k tomu, že stoupaním kultury míra existenčních potřeb relativných (míra života, standard of life) ve všech vrstvách zvyšuje se. (Tu jest klíč rostoucí naléhavosti t. ř. otázky ženské, t. j. otázky, která obživu zjednati ženám nevdaným.) Přes to vše naproti pudu pohlavnímu a ukojení jeho jeví se skoro všude ještě

*) O nerozumných přepjatostech Malthusových.

**) L'accroissement de la population a toujours été justement regardé comme le symptôme le moins équivoque de l'amélioration graduelle de la condition humaine.

starobylá shovívavost; mravní vzdělanost lidská, která není než neustálým vítězným bojem proti přirozeným pudům a chtíčům, zastavuje se před pudem pohlavním, jakoby nedotknutelným byl pro stav manželský a nemá pro něj příkazův omezujících. Bohužel — rozumuje John Stuart Mill — právě ona mocnost, které jinak při civilisaci tak veliká úloha přidělena: náboženství a církve, naproti civilisaci, jež jeví se v rouchu potlačování pudu pohlavního, velmi vlažnou jest, ba proti ní pracuje. Tu sebe větší chudas těšen jest pořekadlem: Pán Bůh nedá huby aniž dá co jíst. (God never sends mouths but he sends meat.) Nic nerozvažuje se, nýbrž pokládá se za věc nevyhnutelnou, aby každý se ženil a děti měl; přijdou-li děti, jest to vůle boží a člověk by myslil, že na ženaté lidi prší děti s nebe a že sami v tom pražádného účastenství nemají, nerci-li aby za to mohli. »Veškera zkušenost — praví Mill doslova — nasvědčuje tomu, že massa lidu z vlastního počínu nesoudí nikdy o mravních otázkách a nenalézá, že to neb ono jest dobrým nebo zlým, dokud se jim to často neřeklo: a kdo říká jim, že mají nějakých povinností v příčině rozplozování také v mezích stavu manželského? Za tolikerou strast, kterou kdo připravil takovýmto způsobem nezdrženlivosti (incontinence) sobě a těm, již na něm visí, zdali komu dostane se nejmenšího zavržení, nebo spíše zdali všude nedojde sympathie a benevolence? Kdežto člověkem v pití nestřídmým jest povrháno všemi, kdož počítají se ke slušným lidem, platí za nejpodstatnější důvod při dobročinných pro-

voláních, že ten, jenž o podporu se uchází, má četnou rodinu a není s to ji uživiti.*)

Simonde de Sismondí, jenž psal r. 1827 (*Nouveaux principes d'économie politique*), týmž duchem jsa projat, praví: »Dokud dbáno není nebezpečných předsudků, dokud jménem nejposvátnějších autorit neučí se moralce, jež příčí se pravým povinností našim naproti bližnímu a obzvláště naproti tvorům, kterým sami život jsme dali: dotud rozumný člověk nečiní sňatku, nemaje postavení, jež poskytuje mu bezpečných prostředků životních a žádný otec rodiny nemá více dítek, než jich náležitým způsobem vychovati dovede«. ***)

Bojiště, na kterém boj mezi odpíravou přírodou a rozmnožovací tendencí obyvatelstva s největší prudkostí řádí, jsou především chudší vrstvy obyvatelstva, jejichž obživa stále kolísá na úzké hrázi mezi nedostatkem a dostatkem; dokladem jsou strašná úmrtnost dítek od samého početí špatně živených, množství na těle a na duchu zbědovaných dorostlých lidí a stálá bída ve kruzích těch endemická, jež brání všemu výšinu jejich k lepšímu způsobu žití a ku vyšší vzdě-

*) While a man who is intemperate in drink is discountenanced and despised by all who profess to be moral people, it is one of the chief grounds made use of in appeals to the benevolent, that the applicant has a large family and is unable to maintain them. — J. St. Mill, *Principles of political economy*.

**) Lorsque des préjugés dangereux ne sont point accrédités lorsqu' une morale contraire à nos vrais devoirs envers les autres et surtout envers les créatures qui nous doivent la vie, n'est pas enseignée au nom de l'autorité la plus sacrée, aucun homme sage ne se marie avant de se trouver dans une condition, qui lui donne un moyen assuré de vivre, aucun père de famille n'a plus d'enfans qu'il n'en peut convenablement élever.

lanosti (proletariat znamená doslova asi tolik co mnohodětství). Za to sebeovládání a opatrnost, kterou tak zhusta vidáme při zámožnějších třídách, jest nejpodstatnější příčinou, že udržují se v postavení svém neklesajíce pokolení od pokolení níže a níže na stupnici společenské.

Vzdělaného člověčenstva důstojno a všem i mimohospodářským prospěchům přiměřeno jest, aby nedopustilo oněm surově krutým repressivným zárazům lidnatosti, nébrž aby rozumno-mravní praeventivci zamezilo řádění jejich. «Kdokoli — praví Roscher (*Grundlagen der National-Oekonomie*) — má za to, že není s to uživiti dítek, zanech plození. Toť zajisté jedna z nejpřirozenějších povinností; ba, lze říci směle, kdokoli splodí dítě, věda, že není s to je uživiti, dopouští se těžkého hříchu na společnosti občanské a ještě těžšího na dítku samém. Jak podivno: sploditi dítě o nesčetných potřebách, o duši nesmrtelné, toť zajisté nejzávažnější čin, kterýž obyčejný člověk vykoná čas života svého; a s jak lehkou přece myslí ponejvíce vykonáván jest! Jenom u lidí setkáváme se s praeventivními zárazy, rostliny a zvířata následují pudu pohlavního bez ohledu. Kde o nejnmutnější výživu dítek jest postaráno, jako jmenovitě u zámožnějších tříd, tam podobným způsobem praeventivně účinkuje obava, že pro lehkomyšlné založení nebo rozmnožení rodiny nebude více lze ukojiti relativné potreby existenční, že «vypadne se z kasty». Bohužel sdržování se plození provozovati lze netoliko mravným, nýbrž i nemravným způsobem, avšak s roz-

umem a volností lidskou dána jest nezbytně i možnost zneužití. A bez odporu jest obecným osudem lidí, že buď pudu pohlavnímu rozumno-mravní otěže přiloží, buď hříchem a bídou zadržování jsou v okruhu vykázaném danou obživou, pokud nepodaří se rozšířiti jej.»

Hledíc ke všemu tomu, co právě uvedeno, lze v interessu hospodářského i všeho kulturního pokroku člověčenstva považovati za blahodárné pouze takové přibývání lidnatosti, které pochází ze vzrůstajícího počtu narozencův umenšovaného co nejméně úmrtností dětskou a které provázeno jest zlepšováním neb alespoň zachováním obvyklé míry života při všech třídách, nebo slovem: vzrůst obyvatelstva překonaný vzrostem důchodu jeho. K tomu potřebí, aby hospodářská technika bez ustání pokračovala (možnost velikého stoupnutí lidnatosti za velikých pokroků technických, jako byly: upotřebením páry, elektřiny a j., zavedení strojův) aneb aby nové prameny obživy nalézány a přiváděny byly (země zámořské, severo-americké obilí, jiho-americký dobytek, australská vlna). Na kolik historie učí, jest trvalý, byť i velice povolný vzrůst lidnatosti znamením zdravého vývoje a pokroku národů; stabilita neb ubývání lidnatosti ukazuje na úpadek (Řím za doby císařské; lex Julia & Papia Poppæa; ostatně církev katolická opírajíc se o epištolu sv. Pavla ke Korint. I. kap. VII. prohlašuje za dogma: Si quis dixerit, statum conjugalem anteponeendum esse statui virginitatis vel coelibatus et non esse melius ac beatius manere in vir-

ginitate aut coelibatu, quam jungi matrimonio: anathema sit.*) Trid. sess. XXIV. can. 10. — Oblíbené ukazování na Francii, jakoby pro svůj régime conjugal nacházela se v úpadku, jest asi ukvapené, jakož německý spisovatel Rümelin (Reden und Aufsätze) zajisté připouští).

Číslo na str. 59., vzatá z Bavor**) nechat příkladem objasní souvislost mezi cenou žita, jedné z nejdůležitějších částí obživy, a měnou obyvatelstva.

Uvažuje-li se význam těchto čísel, sluší ovšem namysli míti, že cena žita není nikterak jedinou účinkující nebo dokonce rozhodující okolností; vedle ní působí řada jiných: cena ostatních statkův, odbyt a zdar výroby vůbec, zákonodárství živnostenské stěžující neb usnadňující samostatnost, zákonodárství v příčině sňatkův a podmínek jejich, rozpoložení myslí (rozčilenost v revoluční době 1848/9) a j. Tím mění a kalí se obraz. — V příčině Rakouska udává Czörnig toto:

roku	byla cena měrice žita	učiněno sňatků
1851	zl. 2.47 kr.	336.800
1852	» 3.11 »	316.800
1853	» 3.38 »	283.400
1854	» 4.30 »	258.000
1855	» 4.43 »	245.400

*) „Kdoby řekl, že stavu manželskému sluší dáti přednost před stavem svobodným nebo vdovským a že není lépe a spasitelněji zůstatí ve stavu svobodném nebo vdovském, než učiniti sňatek manželský: budiž kacířstvím.“

**) Vyňata ze spisu: J. Kaizl, Der Kampf um Gewerbereform und Gewerbefreiheit in Bayern von 1799—1868.

1. Roku	2. Cena bav. míry žita v jhonomě. měně	3. na 1000 obyv. učiněných sňatků	4. na 1000 obyv. narozenců manželských	5. vystěhovalo se lidí	6. na 1000 obyv. jatých žebráků	7.* na 1000 obyv. jatých tuláků
1843/4	14 zl. 1 kr.	6,6	26,7	5.854	8,21	9,06
44/5	15 » 15 »	6,6	29,3	10.153	6,36	8,64
45/6	19 » 53 »	6,5	28,6	13.109	8,05	9,90
46/7	21 » 36 »	6,3	26,9	15.395	10,22	12,83
47/8	10 » 12 »	6,5	26,5	9.635	6,41	9,48
48/9	7 » 34 »	6,7	29,4	8.405	5,53	8,50
49/50	7 » 57 »	6,6	28,1	8.446	5,66	9,44
1850.1	12 » 20 »	6,9	28,12	11.749	6,33	9,98
51/2	17 » 53 »	6,3	27,1	19.965	9,32	14,83
52/3	17 » 39 »	6,1	26,2	20.340	8,50	13,68
53/4	23 » 38 »	5,9	26,7	24.955	10,77	15,16
54/5	23 » 19 »	6,1	25,1	9.639	10,42	16,17
55/6	17 » 45 »	6,1	26,7	7.168	9,10	12,08
56/7	15 » 26 »	6,3	27,3	9.596	7,47	9,78
57/8	12 » 31 »	6,3	27,2	5.532	5,52	7,94
58/9	10 » 28 »	7,1	27,5	4.691	3,99	7,00
59/60	11 » 45 »	7,0	27,5	6.588	4,69	7,70

*1) Číslo 6. a 7. sloupce platí jenom pro Batory před Rýnem.

§. II. *Mrav a právo.*

Velice rozhodný vliv na povahu a tvárnost národního hospodářství má platný mrav a právo, které těsně souvisí s ostatními okolnostmi, vytknutými v §. 7. Jestliť zajisté mrav i právo řádem života vnějšího, z lidské vůle pocházejícím, kterýž podmaňuje sobě veškeré vnější projevy vůle lidské a tudíž i hospodářskou činnost výrobní a spotřební. Z přesvědčení lidského vyplývá, co býti má a býti musí, pokud jde o počínání jednotlivců, již k určité skupině společenské náležejí; tím jednání lidská jaksi uniformují se a uvádějí ve stálé předvidatelné formy. Každé pravidlo práva a mravu není než snahou více nebo méně důraznou, vytknouti pro určité, opěťované vnější projevy vůle lidské nějakou formu rozumem a mravností odůvodněnou. Již ve pravidelnosti té, nehledíc ani ku hmotné podstatě její, spočívá vymoženost kulturní, opanování všelikých, rozmanitých hnutí, chvilkových rozmarův a pudů lidských.

Pudové (pud sebezachování, pud »zachování rodu«) původně vedou člověka k činnosti; z hladu dobývá potravín a jí, pro zimu zahaluje nahotu svoji, aby ubránil se nepohodě a dravcům, buduje obydlí, aby ukojil pud pohlavní, pojí se s druhým pohlavím. Avšak pro mrav počíná si při výrobě určitým způsobem, pro mrav jí v určitý čas, v určité poloze těla, určitým přiborem atd., pro mrav odívá se tak neb onak (moda!), pro mrav staví obydlí toho a nejiného způsobu, mrav i právo z ledabylého spojení muže se

ženou tvoří manželství, rodinný život a ideální pŕivaby lásky v básních opěvané. Vším právem tudíž říká se, že mrav stává se druhou přirozeností lidskou, že mravem do přírody budován jest druhý, nový svět, svět kultury; a do sfery tohoto kulturního života náleží také hospodářská činnost lidská a národní hospodářství. Odtud ta základní důležitost mravu a práva, jehož dočasný útvar určuje způsob a vzezení činnosti hospodářské i národního hospodářství, které není než hospodářskou pospolitostí, vzniklou hospodářským chtěním a konáním lidským.

Kdo vymkne se formám předepsaným tímto vnějším řádem životním stížen jest kázní. Tu pak rozcházejí se cesty práva a mravu; zachování příkazů neboli norem právních vynucuje společnost mocí jsouc k účelu tomu sestrojena a upravena jako stát, jenž stanoví neb uznává co právem, co nezbytnou jest podmínkou pokojného a spořádaného spolubytí. Vedle nebezpečnosti, která přisuzována jest porušení norem právních a vedle míry přísnosti, kterou nastupováno jest proti porušení takovému, rozeznáváme právo trestní a právo soukromé. Zachování pravidel mravu vynucováno jest toliko mravní, ne fysickou mocí, nuticím úsudkem občanů (ztenčením neb odjetím cti, posměchem, hanou, povržením), kterýž ovšem účinek má na chování se jejich naproti provinilci (o společenském významu cti srovnej spis krajana našeho G. Lindnera: *Ideen zur Psychologie der Gesellschaft*, ve kterém praví se: »ctí vyrozumíváme míru trvalého povýšení osobnosti nad

práh společenského vědomí«). Hranice mezi právem a mravem, pak mezi právem trestním a soukromým jsou kolísavé; braní úroku a lichva na příklad proběhly všemi kategoriemi a tak mnoho jiného.

Ani mrav ani právo určitého způsobu nejsou pevnými a nezměnitelnými, nýbrž nalézají se v proudu časovém, kterýž je přetvařuje, omílá, tříbí a ušlechťuje. Konkrétní formy mravu a práva nejsou absolutními, nýbrž relativními, pro určité poměry, pro určité časy, pro určité lidi, byť i pro věky přiměřenými. Jen tolik jest jisto a věčně platno, že pospolitá povaha člověka a spolubytí lidské nezbytně vyhledává nějakého pevného řádu životního.

Původ práva a mravu i mravnosti spočívá ve sporu mezi interessem individualného a kolektivného sebezachování, v zápasu za bytí mezi koexistujícími lidmi, kterýžto zápas jimi se uzákoňuje a čím dále tím více zjemňuje, aniž však kdy přestal nebo přestati mohl. Posledním, ideálním cílem jejich jest nejvyšší zdokonalení všech jednotlivců za nejvyšší harmonie celku. Z násilného diktatu mocných uchvatitelův a rodů, nebo plemen nebo kast jejich, kteří stanovíce vnější řád života dbali především toliko zachování a upevnění vlastního panství a zotročení podmaněnců, stává se řád života vnějšího výronem souhlasného usnesení a mravně zušlechtěného přesvědčení širších a širších vrstev plnoprávných občanův. Otroctví, které nejšlechtnější myslitelé a zákonodárcové starověku odvozovali ze přirozené různosti mezi lidmi a na jehož bedrech vyvíjela a snad

jediné mohla vyvíjeti se kultura, ustoupilo za blahodárného vlivu křesťanského učení mírnějšími poměry rabství a nevolnictví a na konec poddanství a tyto opět ustoupily obecné svobodě osobní a ze svobody za stoupající osvícenosti a mravního zúšlechtění vyvinuje se rovnost občanská.

Praveno, že mrav a právo jsou objektivním řádem pro subjektivné konání lidské; v každém mravu nachází se tudíž dvojí živel: přirozeno-technické jednání jako hmotný obsah a obvyklý, obecně přijatý (konventionální) způsob výkonu jako forma mravu. Obojí živel podroben jest změnám. Přirozené technické podmínky života vnějšího stávají se jinými; hospodárnost vede k pokrokům ve výrobě a spotřebě, nové statky objevují se, nové technické vynálezy činí se, panství člověka nad přírodou utvrzuje se a šíří, lidnatost vzrůstá a tím lidé sbližují se a v hojnější styky přicházejí. Již touto změnou přirozeného-technického obsahu starší řádové mravu a práva stávají se těsnými a přežitými, ba často nepochopitelnými, vyžadující rozšíření a obnovy na změněných základech.*) Vedle toho pak mravnost (představa mravného dobra a praktické bažení po něm) mění a zdokonaluje se ušlechťující a zjemňující formy mravu

*) Svat. Čech mluví o „vyšeptalých řádů vetelých sponách“, jakož vůbec básnickové začasto projevíli pravdu právě řečenou; památnými jsou verše:

Es erben sich Gesetz' und Rechte
Wie eine ew'ge Krankheit fort;
Sie schleppen von Geschlecht sich zu Geschlechte
Und rücken sacht von Ort zu Ort.
Vernunft wird Unsin, Wohlthat Plage;
Weh dir, dass Du ein Enkel bist!

Goethe, Faust.

a práva; surový původní egoismus (sobectví) a zášť proti nepokrevným bližním ustupuje čím dále tím více altruismu (lásce k bližnímu) a vlídnému obcování, a aesthetický smysl, bažící po ladných formách všech věcí vnějších, tříbí, zdokonaluje a rozšiřuje se. Vývoj ten, jehož hlavní směr jsme tuto naznačili, jest ovšem povolný a věkové míjí za často, nežli nastane podstatná proměna. Starší řádové tisícerymi svazky souvisívají s životem a prospěchy jednotlivcův a celých tříd a tak kýžené novoty narážejí na odpor, který buď po dobrém se poddává (reforma), buď po zlém jest lámán (revoluce).

V jak příkrém odporu na příklad bylo učení křesťanské s veškerým právním a mravním řádem starého věku a jak dlouhá a strastiplná byla proto dráha k úplnému vítězství jeho. Jaký obrat v veškerém způsobu života způsobilo — abychom i pro změnu technicko-přirozeného momentu příklad uvedli, povždy pevné usídlení kmenův a národů za přechodu od kočovnictví k orbě, pak zase přechod od orby ke průmyslu, od hospodářství naturalného ku peněžitému, od techniky rukodělné k technice strojní. Všude buď pokročilé přirozené-technické poměry životní (hospodářské), buď pokročilé názory mravní anebo spíše obojí zároveň v nedozírné spelitosti vyhledává nových řádův. Ohromné pokroky, kteréž učinila osvěta, lidnatost a technika v posledním stu let, učinily staré řády společenské, ze středověku pocházející (feudální zřízení agrární, řády cechovní, ústava a správa státu) těsnými, nedostatečnými a zlob-

nými. R. 1789. počal se krvavý revoluční obrat ve Francii a dospěl záhy extrémův; pak následovaly reformy v jiných státech. Krajnost, ve kterouž upadla revoluce francouzská v praxi, přešla pak do theorie; protože staří řádové mravu a práva byli zastaralými, nezpůsobilými a škodnými, domníváno se, že tak jest nadále vůbec veškeren pevný řád života hospodářského, a zastaralé kriticko-rozkladné »zbroje válečné«, která byla výborně sloužila ke ztroskotání starých řádů předrevolučních, chtělo se užívat jako »nástroje k reorganisaci«, aniž hleděno k tomu, že pouhou kritikou, pouhým bořením a vyprošťováním nedocílí se pozitivních výsledkův, o které právě běží. Tak suverainní individuuum, tak svoboda Rousseau-ova, kteráž ve Voltaire-ovi zbuzovala chuť, de marcher à quatre pattes (běhati o čtyřech) a která Gournay-e vedla k heslu: laissez faire, laissez passer, le monde va de lui même, ta svoboda objevila se ve státních vědách a ve praktické politice jako radikální liberalismus, jenž bořil a bořiti chtěl všechno pevné upravení života hospodářského očekávaje blahotvorné harmonie se strany svobodné souhry hospodářských sil. (Svobodný ochod, svobodná orba, svobodné živnosti, svobodná tržba!) Než po bořivé době doktrinářského liberalismu přichází strážlivá reakce, ale nikoli ve smyslu reakcionářského konservativismu, který ve starých rádech (ancien regime) shledává naprostý, jediný vůbec řád. Ukázalo se za nedlouho, že mnohé a mnohé poměry vyžadují pevného, sobě přizpůsobeného řádu a protože nebylo

a nemohlo ještě býti pevně utkvělého mravu, bylo potřebí norem právních; ukázalo se, že lidé, jakkoli technicky a hospodářsky tak značně byli pokročili, mravně nedostoupili ještě také výše, aby bez újmy pro celek i pro jednotlivce bylo lze pohřešovati pevných otěží objektivního řádu. Přechozí přeliberální soustavy objevily se jako prostředek z nouze, jako mezidobí vyplňující čas mezi bořením starého a mezi budováním moderního řádu, k němuž zkušenosti podávají staviva.

«Pro nutnost právě tak zřejmou jako žalostnou, lpící na slabé povaze naší nemůže postup od jedné soustavy společenské k druhé nikdy býti přímým a nepřetržitým; on vyhledává pokaždé, alespoň po několik pokolení, jakéhosi způsobu mezivládí více nebo méně anarchického, jehož ráz a trvání spravuje se intenzitou a rozsahem opravy, o jejíž provedení jde. Nejpatrnější pokroky politické redukují se tudíž v podstatě na postupné boření staré soustavy, která napřed podkopávána jest v rozmanitých hlavních základech svých. Toto předchozí bourání není toliko nevyhnutelným, nýbrž přímo nezbytným, buďsi proto, aby elementům nové soustavy, až potud po tichu se vyvíjovavším, dána byla možnost, obrátiti se pomalu v instituci politickou, buďsi aby k reorganisaci pobídnuto bylo zakoušenými svízeli anarchie.»*)

*) Par une nécessité aussi évidente que déplorable, inhérente à notre faible nature le passage d'un système social à un autre ne peut jamais être direct et continu: il suppose toujours, pendant quelques générations au moins, une sorte d'interrègne plus ou moins anarchique, dont le caractère et la durée dépendent de l'intensité et de l'étendu de la rénovation à opérer: les progrès

Otázky svobody redukují se na otázky pokročilosti a vzdělanosti mravní; otázka jest činěna špatně, tážeme-li se: jest přirozenosti člověka, nebo přirozené povaze toho neb onoho poměru životního přiměřena svoboda nebo donucení? — a k té chybné otázce dala by metafysická spekulace snad rovněž chybnou odpověď. Třeba ptáti se: jest-li tu dostatek smyslu pospolitého, existuje-li a stačí-li volný rád mravu nebo potřebí tuhého řádu právního, upravení zákonného skrze organ ve společnosti k tomu povolány? — odpověď dá nám pozitivně poznání poměrů společensko-hospodářských. Příkladem nechať jest pohled na poměry živnostenské po zrušení cechův a po zavedení čiré svobody. Kam poděla se péče o řádné vycvičení učňův, o pokladny pomocné, o slušné podmínky pracovní, o zaměstnávání žen a dětí, o poctivost živnostníkův, o pravost výrobků? Hlasy živnostníkův i spotřebitelů volají po právu a ejhle, vznikají nové útvary řádu živnostenského na rozšířených, moderních základech: zákonodárství fabriční, zákony o pokladnách, nucených společenstvech (novověké cechy a j.; viz osnovu nového řádu živnostenského pro Rakousko). — Podobně, jde-li o svobodu majetku pozemkového, zní otázka: jsou naši

politiques les plus sensibles se réduisent alors essentiellement à la démolition graduelle de l'ancien système, toujours miné d'avance dans ces divers fondements principaux. Ce renversement préalable est non seulement inévitable par la seule force des antécédents qui l'amènent, mais même strictement indispensable, soit pour permettre aux éléments du système nouveau qui s'étaient jusqu'alors développés en silence de recevoir peu à peu l'institution politique, soit encore afin de stimuler à la reorganisation par l'expérience des inconvénients de l'anarchie. A. Comte.

sedláci dost uvědomělymi, mají mravy, zvyklosti a mravné vlastnosti takové, aby lze bylo nadíti se do zrušení obmezovacích pravidel právních výsledků hmotně i mravně příznivých a lepších?

Při všech takovýchto otázkách organisace nebo skladby společnosti lidské běží o to, aby sloučen byl současný zdar všech a všeliký prospěch obecný se zdarem a svobodou jednotlivců, nebo slovem, aby řád a pokrok i svoboda zabezpečeny byly; a každé zřízení, které přespříliš vyhovuje jednomu z těchto směrů na újmu druhého, probouzí instinktivný proti sobě odpor, protože «veskrz zneuznává pravé povahy problémů politických». Čím více ovšem lze obejít se bez donucovacích norem právních, čím více blaho soukromé i obecné zkvétá za svobody: tím příznivějším to vysvědčením pro mravnou zdokonalenost lidskou; a tak ovšem svoboda jest ideálním cílem vývoje společenského, jenž ale tak vysoko trůní nad povahou lidskou, že sotva kdy ho dosaženo bude.

§. 12. *Technika.*

Účinkův různé techniky, podmíněné vnější přírodou, na souvislosti národohospodářské bylo dotknuto již v §. 8.; tato důležitost techniky ještě více vystoupila na bílý den v §. předešlém, kde mluveno jest o působení techniky na všecek mravní řád života. Nejvelikolepějším dokladem mohutného vlivu,

který konají podstatné změny v technice na politickou ekonomii a na skutečnosti určující skladbu její (především na lidnatost a mravní i právní řád), jest poslední století, ve kterém obrovské převraty v oboru technickém provázeny byly nemenšími převraty politicko-ekonomickými. Pokud při veškeré technice výrobní, při orbě i průmyslu, stála v popředí pracovní síla lidská a vedle ní síly zvířecí a po různu síly vodní a větrné, přestávalo výrobní hospodářství z pravidla na výrobě pro spotřebu vlastní nebo pro spotřebu úzkého kruhu sousedících odběratelů. Sebe větší závody výrobní (velkostatky, veliké doly, veliké manufaktury) nelišily se co do kvality podstatně od malých a různily se jen kvantitativně jsouce jaksi pouhým souhrnem většího počtu závodů malých; pro techniku samu těch velikých závodů potřebí nebylo.

Jinak jest při moderní technice, kde člověk prostředkováním strojův užívá obrovských sil parních, vodních, elektrických a to ne pouze v průmyslu, nýbrž tolikéž při dopravě a orbě. Tu již sama technika, velikolepost užitých sil a nákladnost strojův nutí k velevýrobě, která přesahuje osobní spotřebu blízkých sousedův a zákazníkův; výroba strojní vyhledává velikých rozměrův a velikého odbytu a zjednává si ho láci výrobkův i absolutně (účinek laciné dopravy na frekvenci cestování a zaslání) i naproti konkurrujícím drobným výrobám. Technika dopravnická (železná dráha, paroplavba, telegrafie) rozšířila trh (odbytiště) činíc ze vzdálených občanů blízké sousedy, a mravem

uniformované potřeby (moda a v jejich službách tisk, telegraf, cestování) činí výrobu napřed neobjednaných statkův hospodářsky možnou. Rozsáhlým trhem ale dána podmínka netušeného rozšíření dělby práce, dalšího zdokonalování a specialisování techniky, hojnějších směn, ustavičného užívání peněz, zmohutnění úvěru, slovem těsnějšího a těsnějšího národohospodářského sloučení občanův. A jak různé jsou poměry mezi lidmi, vyrabiteli a spotřebiteli, za malé výroby rukodělné a za velevýroby strojní! (mistrů řemesel cechovních s tovaryši a učedníky; osobní styky mistrů se spotřebiteli; podnikatel-továrník, jenž na sta dělníků zaměstnává stýkává se s konsumenty toliko prostřednictvím agentův, kupcův a j.)

Tak dům, kterým představujeme sobě pospolitost hospodářskou, taková znova jest zbudován a zařízen a nemají-li nastati zmatky a spory, třeba nového domácího řádu, nového přiměřeného upravení řádu právního a mravního. Že tak velikého převratu není bez bolesti, bez porušení a zmaru tisícerych interesův osobitých (hojné dříve stesky do strojů, že mzdu stlačují, úpadek drobných živností a j.), bez kolikerych t. zv. otázek, jest nad světlo jasnější; avšak málokterý veliký pokrok pokolení lidského doposud udál se, aniž obětovány byly hekatombly jednotlivcův.

§. 13. Stát a národní hospodářství.

Potreby pospolitě vyhledávají pospolitých zařízení, aby ukojeny byly; proto hospodářství osobitá jeví se nám, ana seřadují a upravují se u větší a menší jednoty, které činnými jsou za ukojením řečených potřeb. Avšak jsou mezi potřebami pospolitými takové, jejichž neustálé, řádné ukojení náleží k základním podmínkám existenčním pro jednotlivce i pro veškeru společnost; z té příčiny učiněno trvání a nepřetržité účinkování jednot, jež dbají úkoje potřeb těchto, nezávislým na vůli, na dobrovolném rozmyslu a přístupu jednotlivcův; příslušnost i přístup učiněn nutným pro všechny, kteří domovem jsou v místním obvodu jednoty. Nucené jednoty zavírající v sobě všechny občany obvodu svého nazvány jsou obcemi a těmi jsou: místní obec (v obecné mluvě prostě obcí zvaná), okresní obec (okres), po případě krajská obec (kraj), zemská obec (země) a na konec jakožto veškerá, nejširší: obec státní (stát). Těmto všeobsáhlým obcím podobají se, a v obecné mluvě leckdy také obcemi nazývány jsou nucené jednoty, které v sobě zavírají nevšecky, nýbrž toliko některé, určitým způsobem kvalifikované občany nějakého území: vyznavače jedné víry, vykonavatele jednoho odvětví výroby a j.; tak na příklad: obce náboženské, nucená společenstva živnostníků (v Rakousích a v Německu zavedená), komory tržební a půmyslové a j.

Stát jest obcí svrchovanou, ze které vychází skladba i působnost všech ostatních obcí a která sobě sama úkoly stanoví. Tážeme-li se po těch úkolech státu, tážeme se po potřebách pospolitých, po případech obecných, jejichž ukojení připadá státu. Tím už řečeno, že úkoly státu jsou právě tak málo pevnými, jako potřeby lidské vůbec a pospolité i obecné zvláště. Proto nelze vytknouti nějaký seznam úkolů státu jednou pro vždy daných, nýbrž nanejvýše lze stanoviti jakási relativně platná pravidla jakož i směr vývoje. Úkol státu bude jiný, když lidnatost jest mála, když není směn, peněz, úvěru atd. a opět jiný, když obyvatelstvo jest husto a když tisícové souvislosti vyhledávají podrobnějšího vymezení poměrů druhu ke druhu, napravování objevujících se neshod atd. S jistou však minimalnou a zároveň fundamentalnou působností všude setkáváme se, kdež o státu vůbec je řeč a to jest stanovení a zachování právního řádu a činnost pro neporušené sebezachování obce státní. Při právním řádu jde o to, aby společnost jak náleží upravena, uspořádána byla, aby svobodě jednotlivcově položeny byly meze určené zřetelem ku svobodě ostatních, aby pokrok a svoboda co nejúčinněji sloučeny byly s řádem, tak aby druh druhu nikoli nepřekážel, nýbrž spíše napomáhal. Práva však není bez moci, bez eventualného vnějšího donucení a proto stát jako zachovatel práva jest i držitelem svrchované moci. Jako zachování právního řádu jest prvním vnitřním úkolem státu (zákonodárství, soudnictví, vnitřní správa), tak ostří-

Stát jest obcí svrchovanou, ze které vychází skladba i působnost všech ostatních obcí a která sobě sama úkoly stanoví. Tážeme-li se po těch úkolech státu, tážeme se po potřebách pospolitých, po případech obecných, jejichž ukojení připadá státu. Tím už řečeno, že úkoly státu jsou právě tak málo pevnými, jako potřeby lidské vůbec a pospolité i obecné zvláště. Proto nelze vytknouti nějaký seznam úkolů státu jednou pro vždy daných, nýbrž nanejvýše lze stanoviti jakási relativně platná pravidla jakož i směr vývoje. Úkol státu bude jiný, když lidnatost jest mála, když není směn, peněz, úvěru atd. a opět jiný, když obyvatelstvo jest husto a když tisícové souvislosti vyhledávají podrobnějšího vymezení poměrů druhu ke druhu, napravování objevujících se neshod atd. S jistou však minimalnou a zároveň fundamentalnou působností všude setkáváme se, kdež o státu vůbec je řeč a to jest stanovení a zachování právního řádu a činnost pro neporušené sebezachování obce státní. Při právním řádu jde o to, aby společnost jak náleží upravena, uspořádána byla, aby svobodě jednotlivcově položeny byly meze určené zřetelem ku svobodě ostatních, aby pokrok a svoboda co nejúčinněji sloučeny byly s řádem, tak aby druh druhu nikoli nepřekážel, nýbrž spíše napomáhal. Práva však není bez moci, bez eventualného vnějšího donucení a proto stát jako zachovatel práva jest i držitelem svrchované moci. Jako zachování právního řádu jest prvním vnitřním úkolem státu (zákonodárství, soudnictví, vnitřní správa), tak ostří-

hání neodvislosti (politické i hospodářské skrze branou moc, cla a j.) jest hlavním úkolem státu na venek.

Právní řád určuje a omezuje okruhy dané volnému počínání jednotlivce, on jest rámcem, v jehož mezích pohybuje se hospodářská činnost jednotlivcův i hospodářský obchod jejich. Odtud ta nesmírná již vypsaná důležitost platného práva, odtud vliv státu na národní hospodářství. Jaký rozdíl jest na př. mezi národním hospodářstvím, kde právem uznána osobní svoboda a rovnost všech jakož i soukromé osobité vlastnictví k hospodářským statkům všeho druhu a mezi národním hospodářstvím, kdež jen výjimkou dopouští se soukromému vlastnictví a kdež jen část obyvatelů požívá svobody, kdežto ostatní po právu jsou věcmi.

Čím jsou těsnější styky druha s druhem, čím hustější síť hospodářských svazků, kteráž jednotlivce obepíná, tím více nových poměrů vzniká a nesrovnalostí se naskytá, kteréž upravení a napravení potřebny jsou — a tak se složitostí poměrů národohospodářských i obor práva rozširuje se a zákony množil se (zákony o trzích, bankách, bursách, veřejných skladištích, akciových společnostech, výrobních společenstvech, železnicích atd.)

Právní řád státem daný nepřestává na tom, aby sferu svobody jednotlivci přikázanou omezil a jí hájil, ponechávaje ostatního samovolnému počínu občánův; (t. zv. *Rechtstaat*, t. j. „zmrzačení státu v ústav soudnický“ jak praví Bluntschli, *Allgemeines Staatsrecht*). Péče o prospěch obecný (*salus publica*),

o souladný vývoj, o hmotné, mravní a duchovní zvelebení všech jest úkolem, za kterým jest ubírat se státu, a jehož on snaží se dosíci především pozitivními normami právními, pokládaje právo za tvůrčí, „architektonickou ideu“ společnosti. Proto stát přes interesity jednotlivcův a tříd hledí ku prospěchu celku a přes interesity přítomných dozírá interesů budoucích a zasáhá pomáhaje i tam, kde převažala jednotlivcův a tříd, byť i nabytá v mezích dosavadního práva, obrací se v utiskování nebo zakrnění jiných tříd rušíc dokonalost a harmonii celku. (Zákony lesní, zákony lichevní, všecken obor zákonodárství továrního; t. zv. socialno-politické hlediště při činnosti státní, která pak jeví se kulturnou reakcí proti důsledkům hrubého, ve formu právních jednání uvedeného zápasu za existenci mezi lidmi, pro niž ovšem místa nemá ultraliberalný Rechtstaat.) Stát nutí jednotlivce, aby prospěchu svého byť i sami nepoznávajíce dbali; (nucené pojišťování, nucená návštěva škol, zdravotnické předpisy všeho druhu; chudinství — mravní potřeba přispěti strádajícím, jejíž ukojení stát příkazuje obcím nižšího druhu).

Avšak stát nepřestává ani na ukojení potřeby právního řádu ve právě naznačeném širokém rozsahu, na stanovení pouhých předpisů, na podávání právního základu pro hospodářskou činnost občanův; on i přímo činným jest pro duchovný a hospodářský zdar občanův a bere na se ukojení některých jiných potřeb pospolitých a kde tomu nasvědčuje zřejmý prospěch hospodářský, také potřeb obecných

neponecháváje toho dobrovolnému spojení občanů nebo soukromé spekulaci. Jaké jsou potřeby ty? Odpovídajíce na otázku tu, podáváme jak naznačeno jakési další pravidlo pro působnost státu a meze její. Jsou to potřeby, jejichž časová stálost a prostorná rozšířenost vyhledává nepřetržitého a stejnoměrného ukojení, jakéž podati a garantovati dovede jedině nesmrtelná obec státní, po případě zemská i místní. Činnosti státní (obecní) svědčívá dále okolnost, že by ukojení skrze nějakou soukromou skupinu občanů na soukromé útraty jejich za sebou přivádělo také ukojení potřeby té pro občany nepřistoupivší ke skupině a k nákladům jejím (neslušné obtížení jedněch ve prospěch druhých — na příklad při soukromém spojení pro bezpečnost majetku); že vůbec začasto nelze pevně vyměřiti, jaký podíl prospěchu a proto i úplaty jednotlivci náleží (proto generalní úplata ve formě berní) a že by nakonec soukromý podnik (na příklad akciová společnost), kterému by snad bylo ponecháno ukojení řečených potřeb, nabyl povážlivé monopolické převahy; (státní pošta, státní a postátěné železnice, okresní silnice, obecní plynárny, aneb alespoň reglementování takových ústavů, jsou-li v rukou soukromých; železnic (tarify) a jiných ústavů dopravních, bank a j.)

Potřebami právě naznačeného způsobu jsou na příklad: potřeba jednotného měncovníctví, měří vah, duchovně-mřavního vzdělání (školství, náboženství; chrámy, školy, knihovny, obrazárny,

snad druhdy divadla), dopravy a komunikací a j. Že nechodí vždy výhradně o potřeby pospolitě, nýbrž že stát a jiné obce zarážívají také ústavy osobitým potřebám vyhovující, toho dokladem jsou mezi jinými spořitelny (obecní, státní poštovní spořitelny). Vytknouti případ od případu a čas od času meze pro státní činnost, nebo jinými slovy stanovit potřeby, jejichž ukojení nejpřiměřeněji zůstaviti jest státu a obcím vůbec, náleží k nejtěžším úkolům politiky a nevždycky v díle tom hospodárnost bude jedině rozhodným momentem. Ujetím naznačených působností stává se stát zaměstnatelem nesmírného počtu pracovníků (úředníků, sluhů, dělníkův atd.) a tím zase dán mu veliký vliv na stanovení ceny práce (mzdy) po všem národním hospodárství.

Pohled na historický vývoj v posledních věcích ukazuje, že úkoly, které vznáší se na stát a na obce nižší, rostou bez ustání, takže důležitost a význam obcí těch pro národní hospodárství stále se zvyšuje. Tím vysvětlují se vzrůstající potřeby státních a jiných obcí jakož i neúměrné schodky v budgetech.

Avšak naproti těm, kteří ve vývoji tom nevidí, než utěšené klíčení setby socialistické, která vzrůstati bude dále a dále, až zachvátí všecku osobnost a veškeré počínání její v šablonovité předpisy a regulamenty, důrazně sluší vytknouti: že hojnost zákonných předpisův a mnohost obecních ústavů a zařízení pochází z těsnější souvislosti mezi jednotlivci (stoupající lidnatost) a ze vzrůstajících potřeb vyšších z pospolitosti se rodících, že však přes to obor,

ve kterém zůstaveno jednotlivci, počínati si volně dle osobní potřeby a rozvahy, za našich dob jest zajisté větším než byl kdy před tím; že zákonové na mnoze nejsou než přechozím prostředkem vychováním, který často nutným, z pravidla však velmi nedokonalým jest, protože zákon dovede dbátí jenom průměrného případu, nikoli pestré rozmanitosti života (srov. Herbert Spencer: *The study of sociology* a tolikéž G. Schmoller: *Ueber einige Grundfragen des Rechtes und der Volkswirtschaft*); že hospodářsko-technická povaha mnohých výrob vylučuje zdar málo pohyblivé správy obecní a že tato pro mnohé podnikání svoje nalézají dobrý vzor jediné ve spekuláčních podnicích soukromých; že konečně idealem společnosti lidské, jest po názoru našeho a mnohých zajisté budoucích pokolení, harmonická společnost samočinných osob (to co o sobě, pro sebe jest, *persona — per se*), kterým dáno volně, všestranně a rozmanitě vyvíjeti se, ku kterémuž vývoji státu jenom zjednatí jest všeobecné podmínky. Všudevládný absolutismus obcí socialistických svědčilby osobnosti lidské právě tak špatně jako absolutismus despotův. A toho pamatovati sluší, že — i když předpokládáme, že stát a vláda dbají nestranně prospěchu obecného a neholdují jednostranným interessům třídním — ve mnohých právě naznačených příčinách činnost státní dovede býti jenom relativně lepší a nikoli sama sebou absolutně dokonalou. Není pochybenější domněnky nebo přímo pověry, »že z obce mravně ne-

dokonalé a intelektuálně nedokonalé nějakým způsobem mohla by vzejíti zákonná regulace, aniž byla v téže míře nedokonalou«.^{*)})

§. 14. *Troji pásmo svazků národohospodářských.*

Když prozkoumáme budget a třeba jenom vydaje kteréhohli soukromého hospodáře, nalezneme u vydajích položky trojí, různé povahy:

1. Vydaje, kterými sobě zjednává potřebovaných statků z obchodu směnného s jinými hospodáři skrze jednání rázu soukromoprávního (potravy, oděvu, užívání bytu a j.); při vydajích těch účtuje se mezi jednajícími hospodáři pokaždé přesně po hospodářsku, hodnota za hodnotu, specialná dávka neboli vydaj za specialnou odplatu neboli příjem; slovem specialná úplatnost při každém jednání a vydaji.

2. Vydaje, kterými sobě zjednává podílných prospěchů z ústavů nebo zařízení sloužících většímu nebo menšímu počtu hospodářův a udržovaných společným nákladem (obcemi); k vydajům těm náležejí veškery berně (státní, zemské, okresní, místní; jednání rázu veřejnoprávního), ale též příspěvky ke spolkům vzdělávacím, zábavním a j. Tu nestojí naproti každému vydaji určitá podle zásady hospodárnosti přesně vyměřená odplata, nýbrž naproti ve-

^{*)} That out of a community morally imperfect and intellectually imperfect, here may in some way be had legislative regulation, that is not proportionally imperfect. Herbert Spencer, *The study of sociology.*

škerosti vydajů jest souhrn jakýchsi skutečných nebo možných prospěchů, měnící se velikostí, na př. bezpečnost právní, užívání cest a j. Úplata vydajem repraesentovaná není specialnou, vyměřenou za každý nahodivší se užitek, nýbrž generalnou, povšechnou; úhrnný náklad té které instituce — na př. vyučovací, pokud vyučování jest »bezplatným« — rozvržen jest nehledě k prospěchu, který jednotlivci vzejde, na všechny rovným dílem nebo podle mohovitosti neb i jinak (srv. náuku o berních ve finanční vědě). Příjem, který dochází na místo vydajův, jest pak často buď negativním prospěchem (ochrana) nebo nezáleží v hospodářských statcích, takže provésti nelze přesného specialného účtování. Jakousi smíšenou formu generalné a specialné úplaty představují berně zvané poplatky (poštovné, poplatek telegrafní, kolkové platy za některé výkony soudní a j.)

3. Vydaje, za které nedojde nížádná, ani specialně ani generalně účtovaná hospodářská odplata, nýbrž leda mravní uspokojení vznikající z vědomí, že vykonána mravní povinnost nebo dobrý skutek; jsou to vydaje na dobročinnost v nejširším slova smyslu, netoliko podporování cizích nébrž i příbuzných v to zavírajíc. (Almužny, podpory, nadace, příspěvky k dobročinným sbírkám, ústavům a j.) Tu nejde o hospodářský prospěch jednajícího, tudíž o žádnou odplatu, nébrž o prospěch jiným poskytovaný pro lásku k bližnímu (caritas, jak křesťanská mravouka se vyjadřuje).

Jestliže nyní opouštějíce budget jednotlivcův, jenž

doposud byl nám vzorem, rozšíříme rozhled na veškerá pojediná hospodářství, sloučená v politickou ekonomii, shledáme, že vydaje resp. příjmy řečených tří neb alespoň prvních dvou druhů jsou při každém jednotlivém hospodářství; a stopujeme-li úkaz ten dále, objeví se nám před očima obraz trojí soustavy nebo trojího pásma svazků, kterými pojediná hospodářství udržována jsou ve spojení, totiž :

1. soustava souvislostí soukromohospodářských, které bezprostředným základem jest výhradný, soukromý hospodářský prospěch jednotlivcův a jejíž charakteristickou známkou jest speciální úplatnost;

2. pásmo souvislostí obecnohospodářských, jež základem jest obecný prospěch hospodářů sloučených v rozličné jednoty, hlavně v obce (odtud název) a jehož charakteristickou známkou jest generalná úplatnost;

3. vazba souvislostí karitativních, které bezprostředným základem jest láska k bližnímu (caritas, vyjímkou zajisté ctížádost a bažení po vyznamenání) a jehož charakteristickou známkou jest bezplatnost.

U velikém celku, kterým jest politická ekonomie, spatřujeme tudíž trojí strukturu, trojí soustavu nebo vazbu oněch souvislostí, které jsou podstatou politické ekonomie; proto praví se, že národní hospodářství zavírá v sobě soustavu soukromohospodářskou, obecnohospodářskou a karitativnou. Ti kdož libují sobě (Schäffle, *Bau und Leben des socialen Körpers*; Herbert Spencer; Paul v. Lilienfeld, *Gedanken über die Socialwissenschaft der Zukunft*; A. Wagner, *Grund-*

legung der Volkswirtschaftslehre a j.), přirovnávati národní hospodářství k jakémusi organickému celku, jakým jest na příklad tělo lidské, mluví v témže smyslu o organizačních zásadách národního hospodářství (zásada soukromohospodářská, obecnohospodářská i karitativná).

Souvislosti soustavy soukromohospodářské vznikají hlavně ze soukromé činnosti jednotlivců v hospodářstvích osobitých, tak jako souvislosti soustavy obecnohospodářské zakládají se nejvíce na sloučenosti osob v hospodářství veřejná; proto lze sobě dovoliti řeč, že hospodářství osobitá náležejí do soustavy soukromohospodářské a hospodářství veřejná do soustavy obecnohospodářské. Ze zásada hospodárnosti má platnost netoliko při hospodářstvích kategorie soukromohospodářské, nébrž i při hospodářstvích kategorie obecnohospodářské a karitativné, jest na bíledni; vždyť i při hospodářstvích obcí, nechať jsou účelův jakýchkoli, jde nakonec o obětování hodnot hospodářských (úspory ve správě: malé berně; největší úspěch nejmenším nákladem) a jest známo, že strážlivá, hospodárností projatá dobročinnost docílí daleko větších úspěchů, než dobročinné vyhazování statkův učiněné z okamžitého hnutí v nepravý čas na nepravém místě.

Zkušenost jest dokladem, že pro zdárný vývoj společnosti lidské potřebí kombinace všech tří soustav v národním hospodářství: jedné, soukromohospodářské, aby přičiňovala se hlavně o výrobu hmotných statků; druhé, obecnohospodářské, aby pečovala pře-

devším o ukojení potřeb pospolitých a třetí, karitativné, aby láskyplnou rukou vyrovnávala drsnosti a úrazy, které v mechanismu společenském se naskytají. Jak kombinovati, jest otázkou, k jejímž obtížnostem už poukázáno bylo. (§. 13.) Tolik však jisto jest, že ani hospodářská činnost soustavy soukromohospodářské o sobě není s veškeru potřebu člověka pospolitého (výstřední liberalismus), ani výhradná činnost podle soustavy obecnohospodářské (státní kommunismus a socialismus) nebo karitativné (volný kommunismus prvních obcí křesťanských).

§. 15. *Právní řád moderní politické ekonomie; soustavu svobodné konkurrence.*

Úhelné kameny právního řádu, na kterém spočívá a jímž spravuje se všechno konání hospodářské za naší doby, jsou tyto :

1. Osobní svoboda všech lidí a právní rovnost občanů, kteréž nastoupily na místo rozmanitých způsobů vázanosti osobní (otroctví, nevolnictví, poddanství). Důsledky té svobody osobní jsou: svobodná volba zaměstnání a sídla, svoboda sňatkův a j.

2. Soukromé právo vlastnické ku všem věcem, pokud výjimkou nejsou vyloučeny z právního obchodu; přišlo na místo rozmanitě vázaného panování jednotlivců nad věcmi, jmenovitě nemovitými. Panování nad věcmi přechází na příbuzné zemřelého vlastníka po zákonu nebo na cizí po svobodném poručení testamentárním vyjímajíc díl povinný.

3. Svoboda smluvní; občanům dáno na vůli, aby v příčině práv věcných i závazkův osobních jakkoli disponovali v širokých mezích mravnosti, zákonem vytknutých; nastoupila na místo pestré obmezenosti hospodářského obchodu dřívějších věků (řády cechovní vížící vyrabitele i odběratele, práva propínačnání a donucovací, úradní sazby, zákazy dovozu a vývozu, obmezování tržby obilní, obmezování smlouvy úrokové a m. j.)

Soustava soukromohospodářská t. j. souhrn souvislostí vznikajících mezi jednotlivci skrze soukromou hospodářskou jejich činnost (dělbu práce a směny), pokud spočívá na právě uvedených základech právních, nazvána jest soustavou svobodné konkurrence neboli soutěže. V soustavě svobodné konkurrence jednotlivec zůstaven jest sobě samu a jedině na něm jest, aby hospodářského prospěchu svého dbal. Institut soukromého práva vlastnického i práva dědického zaručuje jednotlivci a rodině jeho trvalé výhradné požívání výsledkův hospodářské činnosti a přičinlivosti. Svoboda smluv, svoboda výroby a svobodná volba sídla dovoluje každému, aby hospodářsky činným byl na tom místě a v tom oboru, který po vlastním rozumu jeho nejprospěšnějším se jeví. Zjistnosti (snaze po vlastním prospěchu) dáno, aby rozepínala se do míry veliké. Avšak vedle jednoho individua stojí šik jiných rovněž svobodných a tolikéž za osobním, snad stejným interesem jdoucích: soutěžících, konkurrujících, a jest na jednotlivci, aby se vedle nich udržel anebo nad

ně vynikl, neboť jenom ve případnosti největšího nedostatku, ve případnosti úplné porážky v zápasu konkurenčním ujímá se ho společnost (humanita; veřejné chudinství, soustava karitativní). Tak vlastní odpovědnost jednotlivce za hospodářský zdar i nezdar nütká k nejvyššímu napjetí sil, ku přesnému zachování ekonomiky a k užívání nejdokonalejší techniky. Svobodná konkurence jest původem ohromných úspěchův hospodářských u jednotlivce i obecného pokroku politicko-hospodářského; obzvláště v oboru výroby statků nacházíme vymoženosti její; nepřetržité pokroky techniky směřující k usnadnění a ku zlacinění výroby, přiměřenější dělba a slučování práce, těžení ze sebe menších výhod, využívání každé příznivé konjunktury atd. *) Nadaný, cvičený, energický, především ale bohatý — nebo slovem: hospodářsky silný vyrabitel nebude zajisté sobě stýskati do svobodné konkurence a z pravidla dobře pochodí v konkurenčním boji za existenci. Také obecenstvu spotřebitelskému svobodná konkurence ve mnohém díle jest s prospěchem (hojnost výroby, výběr, láce).

Avšak proti skvělým úspěchům svobodné konkurence, které jeví se nejvíce v oboru výroby, stojí

*) V příčině výroby průmyslové netřeba uváděti dokladův; ale i orba způsobem netušeným zvelebila se jsouc osvobozena: toho dokladem srovnání orby moderní s orbou v dobách minulých; srv. o tom: v příčině Čech pojednání: A. Gindely, Ueber die Lage der bäuerlichen Bevölkerung in Böhmen in der Zeit von 1648—1848, též spis: F. A. Brauner, Böhmlische Bauernzustände, 1847; v příčině Francie: H. Taine, Origines de la France contemporaine; v příčině Italie: C. Bertagnoli, Delle vicende dell' agricoltura in Italia; o tomto spisu referovali jsme v časopisu Jahrb. f. NÖk. u. Stat. 1882, sv. IV. seš. 3. 4.

leckteré povážlivé účinky její, které největší tíhou svojí dopadají ne přímo na výrobu nýbrž spíše na rozdělení statkův mezi účastníky výroby a na mravní vývoj lidu. Vždy sluší na myslí míti, že ta svobodná konkurrence uvedena byla do společnosti lidí velice různým majetkem opatřených resp. neopatřených, že podmínky závodění («dostihův», jak bylo řečeno) od samého počátku při každém jsou rozdílny, tu více nebo méně příznivy, tam docela nepříznivy, že svobodná konkurrence je soustavou hospodářsky silných a výtečných, kteří druh druhu odolávají, že však u veliké masse lidu jest podnes a na dlouhé doby mnoho hospodářsky slabých, chudých, málo cvičených, málo rázných. (Srv. Brentano, Arbeitergilden der Gegenwart). Tyto neblahé účinky svobodné konkurrence v podstatě shrnuty jsou tuto:

Moderní technika (viz §. 12.) a hospodárnost vedou ve přemnohých oborech ku převaze a vítězství výroby veliké a k úpadku výroby drobné. Spolčování malých ku velikým výrobám v průmyslu, orbě i tržbě naráží na mnohé překážky, mezi nimiž v první jsou radě nevědomost a netečnost (lenivost). Tím zostřují se protivy společenské; vedle rychle mohutnících, nečetných boháčův jest četná vrstva lidu nemajetného, který nemá čáky, že sebe větším úsilím podstatně zlepši existenci svoji a vyšine se do vyšší třídy, což soustava svobody i tím ztěžuje, že nadržuje vzrostu lidnatosti a počtu konkurentů. Tak ve společnosti vzniká propast mezi třídou a třídou, prostřední vrstvy řednou a na stupnici společenské

stupínky nacházející se mezi nejvyššími a nejnižšími jsou jako vylamovány.

Avšak ani jakost výrobků nedovede svobodná konkurence povždy zabezpečiti; nedostatečně cvičení a nedostatečnými prostředky opatření vyrábětelé, kteří na vlastní účet pracují, dovedou udržeti se jediné velikou láci a špatnou kvalitou (billig und schlecht) a nejsou s to dorost vyrábětelův lépe vyučiti (úpadek dovednosti řemeslné, otázka učednická).

Nelépe nakonec zaručuje svobodná konkurence mnohdy láci výrobků; jdeť jak praveno směr výroby ku podnikům větším a větším, takže třeba jednou na bojišti zbude snad malý počet obrovských vítězů, kterým zůstane faktický monopol, z něhož dle libosti, po případě úmluvami, kořistiti mohou. Tuto položená čísla zobrazují právě označený směr výroby: V zemích pruských bylo*)

roku	přídeleno na přístrojův práci	v nich pracujících vřeten	vřeten na 1 přídělnou
1837	3345	345894 . .	103,4
1840	3561	380839 . .	106,9
1843	3300	405603 . .	122,9
1846	2184	419523 . .	192,0
1849	1787	420415 . .	235,2
1852	1689	509758 . .	301,8
1855	1374	543913 . .	395,8
1858	1261	611809 . .	485,1
1861	1109	651145 . .	587,1

*) Čísla vzata ze spisu: G. Schmoller, Zur Geschichte der deutschen Klein-gewerbe im 19. Jahrhundert.

Ve Velké Británii a Irsku bylo v oboru průmyslu bavlnářského: *)

	r. 1850	r. 1870	přítrost v %
závodů	1932	2483	28
dělníků	331000	450000	36
parních sil koňských	71000	300000	322
vřeten v milionech .	20 ₉₈	38 ₉₂	82
mechanických stavů	250000	441000	76
vodních sil koňských	11500	8400	—27

Svobodná konkurence, na kolik jeví se v rouchu svobodné tržby mezinárodní, brání národům ekonomicky a mravně méně pokročilým, aby nevyšinuly se na vyšší stupeň, protože vždycky překonávání jsou cizími konkurenty; (srv. toho pěkné vypsání ve spisu největšího apoštola národní obrany hospodářské: Fr. List, Das nationale System der politischen Oekonomie).

Divoká konkurence a nezřízený shon po hospodářském úspěchu způsobily, nehledíc ani k úpadku ducha pospolitého, namnoze úpadek osobité mravnosti, solidnosti a slušnosti ve výrobě a v obchodu, protože zřítnost nadsazena v holé sobectví nad ostatní šlechetnější motivy přerůstá a je dusí. Nebezpečí to jest tím hrozivější, že nekalí a nesevdomití živlové majíce volný přístup do otevřeného kruhu vyrabitelů nesevdomitou konkurrencí svou i solidní vyrabitele přímo nutí k podobnému počínání (falšování výrobků, mámení obecnstva, neslušná re-

*) Čísla vzata ze spisu: A. Wagner, Grundlegung der Volkswirtschaftslehre.

klama, utiskování dělníkův atd.); do toho se strany slušných konkurentů mnohé stesky se ozývají a nutící zakročení opravné s radostí vítáno jest (v Anglii při zavedení factory acts). — Jednotlivce vůbec jest osamocen nejsa vázán platným úsudkem nížádných spolčených druhův; čest stavovská, v dobách dřívějších tak mocné nutidlo pro mravopověstnost a solidnost, vyhynula velmi zhusta zrušením všech obecno-společenských svazků mezi příslušníky výroby (cechy).

Z toho ze všeho jde, že soustava svobodné konkurrence, přese všechny skvělé výsledky, jimiž právem honosí se, není ani nepřekročitelným vrcholem ani idealem vývoje politicko-ekonomického a že, nazývána-li přirozeným stavem politického hospodářství, jest ve mnohé příčině právě tak málo uspokojiva, jak onen přirozený stav společnosti lidské, o němž psali filosofové od počátku nového věku až po J. J. Rousseau-a (bellum omnium contra omnes). Domněnka, že zavedením svobodné konkurrence vývoj politicko-ekonomický dospěl konečného cíle, jest největší domýšlivostí a vypínavostí XIX. věku i naproti dobám minulým i naproti časům budoucím. Opravná a omezující moc státu již nyní zasahuje v konsekvence soustavy konkurenční: chráníc především neodvislost vlastní ekonomie politické na protiv jiným, aby výrobní síly domácí nebyly v zárodku potlačeny pokročilejší cizinou (tržební politika, celní ochrana); berouc v ochranu mravnost (moderní zákony lichevní, zákony proti falšování výrobků,

zákony proti zkracování dělníků truckem, proti zaměstnávání dítek a j.); pečující o osoby, které samy sobě zůstaveny jsouce upadávají a hynou, (moderní zákonodárství živnostenská, noví cechové, zákony tovární, zákony o pojišťování dělníkův, o seizování pozemkův a j.) a obmezující aneb sama na se beroucí výroby, které výhod konkurrence připouštějí jen do malé míry anebo docela je vylučují (sazby úřední, reglementy, postátnění železnic a j.). Při všem tom jde o to, aby veškeré výhody ze svobodné konkurrence plynoucí co možná zachovány, veškeré nepříznivé účinky její co možná vymezeny byly. Všechny instituce právní, shora označené jako základy soustavy konkurenční, jsou dílem historického vývoje hospodářských poměrův a vzdělanosti; jako tyto jsou i ony podrobeny modifikacím a proměnám. Osobní svoboda jakož i svobodná dispozice osob nad vlastním jednáním a nad statky (volné smlouvání, soukromé právo vlastnické i moderní právo dědické) jsou za našich poměrů postulatem nezbytného nejučinnějšího těžení hospodářského, nejhospodárnější výroby. Aby v souladu zůstaly anebo v soulad uvedeny byly s kýženým přiměřeným, spravedlivým rozdělením statků mezi účastníky té výroby a se mravním i duchovným pokrokem celé společnosti, je stálým úkolem národohospodářské politiky státní, úkolem t. zv. reformy sociální, které zpřátí se jest na jednu stranu radikálnímu liberalismu, jenž buď pro doktrinární zásadu buď za prospěchem jedné třídy (třídy hospodářsky silných) v šanc vy-

dává zdar celku a na konec i chráněnců svých; a na druhou stranu socialismu, který pro některé třeba závažné vady nynějšího řádu zvrhnouti chce všecek ten řád a právní základy jeho, aniž má zaň náhrady sebe méně uspokojivé.